

Göçmen Karşıtlığı ve Irkçılık Karşısında W. E. B. Du Bois'in Sosyolojik Katkılarını Hatırlamak

Mahmut Hakkı AKIN*

Özet

Amerikan sosyolojisinin kurucu isimlerinden birisi olan W. E. B. Du Bois, siyahların yaşadığı ayrımcılık üzerine yaptığı çalışmalarla dikkat çekmiştir. Zamanla siyahların hakları ve Pan Afrikacılık idealinin önderlerinden biri haline gelmiş ve sosyolojiye katkıları azalmış ve var olanları da görmezden gelinmiştir. 1899 yılında yayınlanan *Philadelphia Negro* başlıklı araştırması, siyahların yaşadığı sosyal eşitsizliği çok yönlü olarak tespit eden çok önemli bir sosyolojik çalışmadır. Du Bois'in çalışmaları Türkiye'de de bir etki uyandırmamıştır. Ancak dünyada ve Türkiye'de göç hareketliliğinin oluşturduğu yeni durum, göçmen karşıtlığının ve ırkçılığın yeniden yükselmesine sebep olmuştur. Irkçılık meselesini biyolojik ya da fiziki antropolojik bir mesele olmanın ötesinde tarihsel ve toplumsal yapılar ve ilişkiler yoluyla üretilen bir durum olarak gören Du Bois'in perspektifi, yeniden dikkate alınmayı hak etmektedir. Onun ve takipçilerinin Amerika Birleşik Devletleri'nde siyahlara karşı ayrımcılık üzerine yaptıkları çalışmalar, durum ve sorun tespit etme ve politika önerileri açısından bir imkandır.

Anahtar Kelimeler: W. E. B. Du Bois, Göçmen Karşıtlığı, Irkçılık

Abstract

W. E. B. Du Bois, one of the founding figures of American sociology, drew significant attention with his studies on discrimination. Over time, he became a leader in the fight for black rights and Pan-Africanism, and his contributions to sociology were diminished and often ignored. His research titled *The Philadelphia Negro*, published in 1899, was a crucial sociological study that identified the social inequality experienced by blacks in a multidimensional way. Du Bois' works did not have much impact in Turkey either. However, the new situation created by migration movements around the world, including in Turkey, has led to a resurgence of anti-immigrant sentiment and racism. Du Bois' perspective, which views racism not as a biological or physical anthropological issue, but as a condition produced through historical and social structures and relations, deserves to be reconsidered. His and his followers' work on discrimination against blacks in the United States offers valuable insights for situation and problem identification, as well as policy recommendations.

Keywords: W. E. B. Du Bois, Anti-Migrantism, Racism

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mahmut.akin@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8140-8600

Giriş

Toplumsallık, kendi içinde ayrımlara kaynaklık eden bir gerçeklik biçimidir. Cinsiyet, yaş, ekonomik durum, eğitim seviyesi, yaşanan yerin nüfusu, kültürel ya da mekânsal aidiyet gibi pek çok unsur, toplumsal gerçekliği farklılıklar üzerine kurar. Bu farklılıklar, birlikte, birbirlerine rağmen ve bazen alt gruplarda birbirleriyle çatışarak var olur. Bu durum, sosyal bilimlerin genelinde ve özellikle de sosyolojide anlaşılan ve açıklanan bilgi nesnesinin doğa bilimlerinin düzenli bilgi nesnesine göre karmaşık, ilişkisel ve çok yönlü olmasına işaret eder. Toplumsallığın farklılıklardan kaynaklanan ve farklılaşmalara kaynaklık eden kendine özgü durumu, sosyoloji tarihi boyunca çeşitli teorik yaklaşımlar üzerinden de takip edilebilir. Az da olsa toplumsal gerçekliğin temelinde ırkların yer aldığını iddia eden teorik yaklaşımlar da var olmuştur. Bu yaklaşımların daha çok fiziksel antropolojide dahilinde on dokuzuncu asırda ve yirminci asrın ilk yarısında ortaya çıktıkları takip edilebilir. Sosyoloji tarihinde ırkçı yaklaşımların çok güçlü ve merkezi bir konumu olduğu söylenemese de ırk temelli birkaç teorisinin yanında ırkçılığa bağlı sosyal bölünmeler ve farklılaşmalar üzerinden yapılan ampirik çalışmalar ve kavramlaştırmalar olmuştur. İrkçılık, siyasi anlamda belli dönemlerde yükselişe geçmesine ve özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya genelinde olumsuz görülmesine rağmen tam olarak ortadan kalkmadığı gibi ırka dayalı farklılaşmaların ürettiği eşitsizlikler var olmaya devam etmiştir.

2000'li yıllardan itibaren Avrupa'da göçmen meselesinin ciddi bir gündem olması, çok kültürlülük tartışmalarının yanında aşırı sağ siyasi partilerin ciddi oy kazanmalarıyla sonuçlanmıştır. Burada öncelikle insanlık tarih boyunca yaşanan tecrübeler söz konusudur. Küresel göç hareketliliğinin tamamen engellenebilmesi mümkün gözükmemektedir. Ancak bir ülkedeki asıl ya da baskın kültür ile azınlık kültürlerinin nasıl ilişki kuracağı hem yaşanmış tecrübeler dolayısıyla hem de yeni sosyolojik durumlara bağlı olarak öngörülebilir yönleri sahiptir. Asya ile Avrupa arasında stratejik bir geçiş konumuna sahip olan Türkiye'de de 2010'lu yıllardan itibaren göçmen meselesi giderek büyüyen ve gündem belirleyen bir mesele olarak öne çıkmıştır. Bütün bu gelişmeler, ırkçılık konusunda önemli sosyolojik çalışmalar yapan ilk Amerikan siyah sosyologlarından William Edward Burghardt Du Bois'in tezlerini dünyada ve Türkiye'de yeniden gözden geçirmek için

bir imkân olabilir. Genel olarak sosyoloji tarihinde de görmezden gelinen W. E. B. Du Bois'in çalışmaları, Türkiye'de hemen hemen hiç karşılık bulmamıştır. Onun takip eden siyah sosyal bilimciler, Amerika Birleşik Devletleri'nde siyah karşıtlığının farklı biçimlerde devam ettiğine ve tezlerinin önemine dikkat çekmişlerdir. Bu yazıda öncelikle W. E. B. Du Bois'in Amerikan sosyolojisindeki yeri ve ABD'de siyahların ayrımcılığa uğraması meselesine odaklanan çalışmaları üzerinde durulacaktır. Ardından Du Bois'in Türk sosyoloji tarihinde neden göz ardı edildiği ve siyahi hareketin ideologlarından biri olarak yaptığı sosyolojik çalışmaların göçmen karşıtlığı konusunda hangi katkıları sağlayabileceği soruları cevaplanmaya çalışılacaktır.

W. E. B. Du Bois ve Irkçılığın Sosyolojisini Yapmak

Irkçılık ile ilgili tartışmalar insanlık tarihi boyunca daima var olmuştur. Toplumların kendi içindeki bölünmelerde soy önemli bir belirleyici unsur olmuştur. Kan ve soy bağına bağlı olarak ekonomik ve siyasi güç ve otorite hiyerarşisi pek çok toplumda karşılaşılan bir husustur. Modern dönemde ırkçılık, Batı'da hem felsefe tarihinden kaynakları olan (Bernasconi, 2000) hem de bilimsel çalışmalarla temellendirilmeye çalışılan bir ideolojiye dönüşmüştür. Aynı zamanda sömürgeciliğin ve Avrupa merkeziliğin meşrulaştırılması için ırkçılığa işlevsel bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Fiziki antropoloji ve biyolojide yaşanan gelişmeler ve özellikle de evrim teorisi, belli ırkların doğal seleksiyon yoluyla diğerlerinden daha fazla geliştiklerinin ve böylece bazı ırkların diğerlerinden üstün hale geldiğini iddia etmiştir. Üstün ırk anlayışının 19. asırda ve özellikle yirminci asrın başında bilimsel temellendirilmesinin pek çok disiplin tarafından yapıldığı ve yaygınlaştığı takip edilebilir. İtalya'da Mussolini ve Almanya'da Hitler iktidarlarının ırkçılık temelli siyasi ve kültürel hareketler olarak yükselmesinin dönem şartlarında üretilen bilimsel karşıtlığı da olmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ırkçılık tecrübesinin kendi toplumuna özgü yönleri söz konusudur. Öncelikle ABD, tamamen göçlerle oluşan bir toplumsal yapıya sahiptir. Avrupa'dan devam eden göçün yanında Afrika'dan köle ticaretinin de yaygın olması, burada ırkçılığın özellikle renk ayrımı üzerinden şekillenmesine sebep olmuştur. Abraham Lincoln'ün başkan olduğu dönemde köleliğin kaldırılması için atılan adımlar, kuzey ve güney eyaletler arasında savaşla sonuç-

lanmış ve ülke bölünme tehlikesi yaşamıştır. 1861 yılının nisan ayında başlayan ve 1865 yılının mayıs ayında sona eren iç savaş, kuzey ile güney arasında farklılaşan iş bölümü ve sosyal yapı ile de doğrudan ilişkilidir. Kuzey Amerika'da başlayan ve hızla devam eden sanayileşmeye karşılık daha çok tarım arazilerine sahip olan güney eyaletlerde kölelik farklı anlamlara sahip olmuştur. Kuzeyde siyah ya da beyaz herhangi bir fabrika işçisi artık proleter haline gelmiştir. Dolayısıyla öne çıkan üretilen iş ve çalışma olmuştur ve özgürlük talepleri bütün olumsuzluklara rağmen daha fazla karşılık bulabilmiştir. Güneyde büyük topraklarda kölelik kurumu, tarımdan elde edilen gelir açısından önemli bir işleve sahip olmuştur. İç savaş sonrasında sosyal yapının değişiminin Amerikan sosyolojisinin önemli kaynaklarından biri olduğu kabul edilir. Örneğin Kuzey Amerika'da yer alan Chicago'da üniversitede bir sosyoloji bölümü kurulması, sanayileşmeye bağlı göç ve yeni oluşan şehrin ihtiyaçları dolayısıyla gerçekleşmiştir. Bu nedenle bu okulun öncelikle araştırma yaptığı ve bilgi ürettiği alanlar arasında şehirleşme ve örgütlenme olmuştur (Abbott, 2009: 22). Elbette bu durum, bir toplumda yapılan sosyolojik araştırmaların ve bilgi üretiminin o topluma özgü yönlerini dikkate almayı gerektiren "sosyolojinin sosyolojisi" olarak kabul edilebilir.

Siyahların uğradığı ayrımcılık, Amerikan toplumunun önemli meselelerinden biri olmuştur ve bugün hâlâ Amerikan sosyolojisinin önemli meselelerinden biri olmaya devam etmektedir. Siyahlara uygulanan ayrımcılık meselesinin en önemli ideologlarından birisi olan ve önemli sosyolojik çalışmalarla meselenin çözümüne katkıda bulunmak isteyen W. E. B. Du Bois, siyahlara eğitim veren Fisk Üniversitesi'nden mezuniyetinden sonra Berlin'de misafir öğrenci olarak bulunmuş ve Harvard Üniversitesinden de mezun olmuştur. Harvard Üniversitesinden mezun olan ilk siyah öğrencidir. Aynı üniversitede tarih alanında doktora tezini yine Amerika'ya siyah köle ticaretinin tarihi üzerine yapmıştır (Dennis, 2007: 1244; Horne, 2010: 7-20). Aynı zamanda siyah hareketinin önemli bir aktivisti olan Du Bois'in siyasi kanaat önderi rolünün, akademisyen ve sosyal bilimci rollerinin önüne geçtiği tespit edilebilir. Tarih ve sosyoloji alanında önemli çalışmalar yapmasına karşın 1909'da kurulan "National Association for the Advancement of Colored People" (NAACP) için *Crisis* dergisinin uzun yıllar editörlüğünü yapmıştır. Sadece ABD'deki Afrika kökenlilerinin hakları konusunda çalışan bir düşünce ve eylem adamı

olmanın ötesinde dünyada Pan Afrikanizmin en önemli ideologlarından birisi olmuştur (Horne, 2010: 161). Bu süreç ABD karşıtlığı, eşitlik vurgusuyla komünizmi savunma ve sadece kamuoyu oluşturma amacındaki entelektüel mücadele yerine pratikte mücadele edilmesi gibi vurgularla tamamen aktivizme kaymıştır. Dennis (2007: 1246), Du Bois'in doktora sürecinde ve sonrasında akademisyen olarak bilimsel araştırmaların var olan durumu değiştirebileceğine olan inancını kaybettiğine ve zamanla kendisini bir "aktivist ve propagandist" olarak tanımladığına dikkat çekmiştir. Bu dönemde yazdıklarında da sosyolojik birikiminin izleri takip edilebilir. ABD Komünist Partisi'ne üye olmuş, Batı Afrika'ya göç etmiş, ABD vatandaşlığından ayrılmış ve 95 yaşında Gana vatandaşı olarak burada vefat etmiştir (Lewis, 1993: 2; Horne, 2010: 190; Dennis, 2007: 1246).

W. E. B. Du Bois'in siyah milliyetçiliğine ve Pan Afrikanizme kayan aktivizminin sosyoloji tarihinde zamanla görmezden gelinmesinde önemli bir etkisi olmuştur. Ancak ırkçılık konusundaki bazı çalışmalarının sadece yazıldığı dönemde çok özgün ve hatta dönemini aşan çalışmalar olduğu dikkat çekmektedir. Irkçılığın sadece tarihsel ya da siyasal haklarla ilgili bir mesele olarak görülemeyeceğini anlamış ve meselenin çok boyutluluğu dolayısıyla sosyolojik araştırmalar yapmaya yönelmiştir. Atlanta Üniversitesinde iktisat ve sosyoloji profesörü olarak çalıştığı dönemde sosyolojik çalışmalara ağırlık vermiştir. W. E. B. Du Bois, *The Suppression of the African Slave-Trade to the United States of America 1638-1870* başlıklı doktora tezini 1895 yılında Harvard Üniversitesinde savunduktan sonra Atlanta Üniversitesinde akademisyen olarak çalıştığı dönemde Philadelphia'da siyahların durumunu çok kapsamlı bir şekilde açıklayan ve sosyoloji tarihinde isim yapmasını sağlayan araştırmasını yapmıştır. Bu büyük çaplı sosyolojik araştırma *Philadelphia Negro* başlığıyla 1899 yılında yayınlanmıştır. Araştırma, kent sosyolojisi alanının oluşması açısından da ilk özgün örneklerden biri olarak kabul edilir (Vidich, Lyman, 1985: 75) ve Du Bois'in aynı zamanda tarihçi olması dolayısıyla ciddi bir arşiv zenginliğine sahiptir. Ancak bu çalışmayı sosyoloji tarihi açısından önemli kılan birkaç husus söz konusudur. Bu araştırmanın sosyolojik yönelim zenginliğini başlıklar da açık bir şekilde göstermektedir. Kitap, şu bölümlerden oluşmaktadır (Du Bois, 2007a: vii-ix):

1. Araştırmanın Kapsamı,
2. Problem,
3. Philadelphia'da Siyahlar (1638-1820),
4. Philadelphia'da Siyahlar (1820-1896),
5. Siyah Nüfusun Büyüklüğü, Yaşı ve Cinsiyeti,
6. Evlilik Durumu,
7. Siyah Nüfusun Kaynakları,
8. Eğitim ve Okuma Yazma Bilmeme,
9. Siyahların Meslekleri,
10. Siyahların Sağlığı,
11. Siyah Aile,
12. Siyahların Örgütlenmiş Hayatı,
13. Siyah Suçlu,
14. Yoksulluk ve Alkolizm,
15. Siyahın Çevresi,
16. Irklar Arası Temas,
17. Siyah Oy Hakkı,
18. Son Bir Söz,

Öncelikle araştırma kendi dönemi itibarıyla nicel ve nitel metotları birlikte kullanan bir çalışmadır. Çalışmada genelde sosyolojide ve özelde kent sosyolojisi alanında ilk ampirik araştırma olarak kabul edilen Charles Booth'un *Life and Labour of the People of London* (Londra Halkının Hayatı ve Emeği) adlı çalışmasının metodolojik etkileri takip edilebilir (Hunter, 2015: 223). Du Bois (2007a: 276-286), siyahların genel ve yaşanan bölgeye göre durumunun yanında aile içi ve özel durumlarını ölçmeye çalışan soru formları hazırlamıştır. Verilen cevapları düzenlemiş ve yukarıda belirtilen alt başlıklara göre yorumlamıştır. Yine Philadelphia'da yaşayan siyahların kırdan ya da kentteki demografik durumları, gelir durumları ve çalışma alanları, eğitimden faydalanma imkanları ve suç işleme oranları gibi başlıklarda çokça istatistik verisi kullanmıştır. Tablolar, grafikler, veriler üzerinden yeni gruplandırmalar yapmak suretiyle meselenin çok yönlülüğünü derinlemesine analiz etmiştir. Ayrıca gözlemlerin yanında özellikle "Irklar arası temas" bölümünde siyahlara karşı geliştirilen önyargılar konu-

sunda nitel yöntemle uygun şekilde mülakat tekniğini de kullanmıştır (Du Bois, 2007a: 233-241). Bu bölümdeki bulgular, diğer bölümlerde daha çok istatistik tekniğiyle sunulan pek çok veriyi tamamlamıştır.

Philadelphia Negro başlıklı araştırmanın sonuç bölümü durum ve sorun analizlerinden sonra politika uygulayıcılara önerilerle tamamlanmıştır (Du Bois, 2007a: 266-275). Bu çalışmada ABD’de ilk defa siyah meselesi çok farklı yönleri üzerinden detaylı bir şekilde analiz edilmiş ve sorunun çözümü noktasında sadece beyazlara değil siyahlara da düşen roller olduğu tespit edilmiştir. Irkçılığın, basit bir dışlama ve önyargı meselesinin ötesinde bütün toplumu etkileyen çok yönlü bir mesele olduğu ve görünenin arkasında tarihsel ve toplumsal olarak üretilen yapıların var olduğu vurgulanmıştır. Siyah karşıtlığı, hemen her alanda siyahlar ve beyazlar arasında eşitsizliklere kaynaklık etmiştir ve bu eşitsizlikler, ekonomi, eğitim, sağlık, siyaset, hukuk gibi alanlarda süreçlerin siyahlar aleyhine devam etmesine sebep olmuştur. Siyahların hastalanma risklerinin ve ölüm sayılarının fazla oluşu, bazı göçmen gruplarına göre daha eğitilmiş olsalar bile beyazlara göre eğitim seviyelerinin düşük olması, mesleki itibar açısından düşük mesleklerde istihdam edilmeleri ve siyahların yaşadıkları bölgelerde suç işleme oranlarının daha yüksek olması, eşitsizliklerin bir sonucu olarak yorumlanmıştır. Ayrıca siyahların kendi içlerinde de eşitsizliklerin oluşması da siyah meselesi bağlamında bir başka önemli tespittir (Hunter, 2015: 220). Henüz 30 yaşında genç bir akademisyen olarak bu araştırmaya başlayan Du Bois, her şeye rağmen ilerlemeci bir medeniyet perspektifine bağlı, iyimser vurgulara sahiptir ki ileride sorunun sadece entelektüel ve akademik katkılarla çözülemeyeceği konusunda büyük bir değişim yaşamıştır.

Eğitilmiş ve seçkin bir siyah olarak kendi tecrübelerinin de meseleyi daha çok yönlü olarak görme noktasında sosyolojiye başvurmasında etkileri olmuştur. 1903 yılında yayınlanan *The Souls of Black Folk* kitabı, sosyolojik analiz çeşitliliği açısından onun bir sosyolog olarak yazdığı bir diğer önemli kitap olarak kabul edilebilir (Dennis, 2007: 1245). *Philadelphia Negro* araştırması öncesinde ve sırasında yazdığı bazı makaleler de bu kitaba eklenmiştir. Bu çalışma, sosyolojik analizlerin yanında siyah olmanın psikolojisine de yoğun bir şekilde temas etmektedir. Irk ve ırkçılık konularını biyolojik bir mesele olmanın ötesinde tarihsel süreklilikte bilişsel, psikolojik ve sosyolojik bir me-

sele olarak yeniden kavramlaştırır. Du Bois'in başvurduğu temel iki kavram vardır. Bunlardan birincisi ikili bilinç anlamına gelen "double-consciousness", diğeri ise peçe/örtü anlamına gelen "veil"dir (Du Bois, 2007b: 8). Yine ikilik ya da iki halli olmak anlamlarında kullanılacak olan "twoness" kavramını da kullanmıştır (Itzigshon, Brown, 2015: 238) Ona göre Amerika'da bir siyah, daima ikilikler içinde yaşar ve ikili bilincin yanında iki ruha, iki düşünceye sahiptir. Böylece iki uzlaşmaz çabayı bir bedende yaşamak ve etrafını bir örtünün ardından izlemek zorundadır. Du Bois kendi hayat hikayesinde olduğu gibi bir siyahın, beyazlar gibi sadece akademisyen ya da profesör olmadığını; siyah olma damgasının eşliğinde bir akademisyen ya da profesör olduğunu iddia etmiştir. Başarılı, kariyer yapmış bir siyah, başarısından ve kariyerinden önce siyah olduğunu daima hesaba katmak zorunda kalmıştır. Bu durum, onun biyolojik olarak siyah olmasıyla ilgili değildir. Siyahlığın ve dışlanmanın bir tarihsel ve sosyal gerçeklik olarak üretilmesiyle doğrudan ilgilidir.

W. E. B. Du Bois'in akademik çalışmaları yanında daha da yoğunlaşan aktivizmi, eşitsizlik meselesi odağında 1930'lu yıllardan itibaren Marksizm'e daha çok yönelmesine sebep olmuştur. Aslında 1890'lı yıllarda öğrenci olarak Almanya'ya gittiği dönemde özellikle Alman sosyolojisinde daha da belirginleşmeye başlayan Max Weber ve Georg Simmel etkileri, *Philadelphia Negro* araştırmasında takip edilebilmektedir (Hunter, 2015: 224-225). Ancak meselenin çözümü konusunda beyaz siyasi otoritelerin gerekli adımı atmaması ve çözümsüzlüğün devam etmesi Du Bois'in eşitsizlik meselesine daha da güçlü bir şekilde vurgu yapmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla iyimserlik eşliğinde yaptığı çalışmaların ve eşitsizliğe dikkat çekmesinin Amerikan otoriteleri tarafından ciddiye alınmaması, onun "Amerikan karşıtı" bir entelektüele dönüşmesine katkı sağlamış olabilir. Yaşlandığı dönemde bu karşıtlığın daha da arttığı ve ABD vatandaşlığından ayrıldığı hatırlanırsa Marksizm'e ve hatta ABD karşısında Sovyetler Birliği'ne duyduğu sempati daha açık bir şekilde anlaşılabilir. "Marxism and the Negro Problem" başlıklı yazısında siyah ve beyaz işçilerin de eşit olmadıklarına ve beyaz işçilerin kendileri için talep ettikleri temel hakları siyahlar için istemediklerini iddia etmiştir. "Beyaz işçilere dayanan bir devrimin" siyahlara eşitlik sağlamayacağına ve azınlık da olsa oluşan siyah burjuvazinin yine siyah olmaları dolayısıyla dışlandıklarına dikkat çekmiş ve Marksizm'in ABD tecrübesine göre yorumlanması

gerektiğini savunmuştur. (Du Bois, 1933: 104). Du Bois'in Marksizm temelli analizleri yine sosyolojik katkılar olarak kabul edilebilir ki onun için ömrü boyunca sosyolojik bakışın zenginliğinden faydalandığı söylenebilir.

Dünyada ve Türkiye'de Göçmen Karşıtlığı ve Sosyoloji

A. Pitirim Sorokin'in 1928 yılında yayınlanan ilk çok kapsamlı sosyoloji tarihi kitabında W. E. B. Du Bois'in adı bir kez bile geçmemiştir. İlerleyen yıllarda sosyoloji tarihinde pek çok teorik ve metodolojik tartışmanın ardından yayınlanan sosyoloji tarihi kitaplarında da Du Bois'in ismi ya hiç geçmemiş ya da *Philadelphia Negro* çalışması ve birkaç kavramlaştırmasına vurgu üzerinden değinilmiştir. Aslında bu durum bütünüyle yadırganacak bir durum değildir. Onun siyah meselesinin çözümü için aktivist bir akademisyen haline gelmesinin bu tercihte etkisi olmuş olabilir. Sorokin'in kitabı yazıldığı dönemde halen Atlanta Üniversitesinde akademisyen olarak çalışan Du Bois, aynı zamanda NAACP'nin başkanı ve *Crisis* dergisinin de editörüdür. Sorokin'in kitabında dikkat çekici bir diğer husus "Antropolojik Irkçı Ekol" için bir bölüm ayırmasıdır (Sorokin, 1928: 219). Bu bölümde Gobineau, Lapogue, Ammon, Galton ve Chamberlain gibi ırkçı ekolün kurucu isimlerinin sosyoloji tarihine katkıları değerlendirilmiştir. Bu isimler, ırkı bir sosyal gerçeklik kaynağı olarak kabul etmişler ve yorumlarıyla ırkçılığa da temel hazırlamışlardır. 1920'li ve 1930'lu yıllarda ırk konusunun biyolojinin ve fiziki antropolojinin ilgi alanlarına girmesi karşılığı olan bir durumdur. Naziler, Aryan Irkı'nın üstünlüğünü savunan Gobineau'nun fikirlerine büyük önem vermişlerdir (Fortier, 1967: 342-343). II. Dünya Savaşı sonrasında faşizmin ve Nazizm'in yenilmesi, insan hakları söyleminin güçlenmesi ve DNA üzerine yapılan çalışmalar, sosyal bilimlerde ırkçılığın bilimsel olarak temellendirilmesine darbe vurmuştur.

ABD'de 1960'lı yıllar, siyahlara karşı ayrımcılığın daha çok eleştirildiği ve kanuni hakların daha fazla verildiği bir dönem olmasının yanında siyahlara karşı şiddetin ve ayrımcılığın da arttığı bir dönem olarak yaşanmıştır. Her ne kadar ırkçılık bilimsellik iddialarını kaybetse de Du Bois'in işaret ettiği gibi tarihsel ve toplumsal durumlar içinde yapılar ve gündelik hayatta eşitsizlikler üzerinden var olmaya devam etmiştir. Dolayısıyla Du Bois'in savunanları olduğu dönemde

bile reddettiği biyolojik ve antropolojik ırkçı okulların tezleri karşısında ırkçılığı tarihsel ve sosyal-psikolojik bir gerçeklik ve mesele olarak kabul eden tezleri bugün de karşılığı olabilecek tezlerdir.

Dünyada sosyoloji tarihinde farklı toplumlarda dönemlere göre farklı eğilimler ortaya çıkmıştır. Türkiye'de sosyolojinin tarihi, yine sosyolojinin sosyolojik olma haline atıfla ifade edilirse Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süreklilikte yaşanan toplumsal değişim sınırlarını gözetmeyi gerektirir. Ziya Gökalp'in kültür-medenyet ayrımı ve millet gerçekliğini esas alan sosyolojisi, Türkleşmek meselesini bit kültür meselesi esas almıştır. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nde on dokuzuncu asırda yükselen ve yirminci asrın hemen başında devam eden milliyetçilik hareketleri etnik vurgulara sahip olsa da Gökalp'in sosyolojik anlayışı ırkçılığa karşıdır. Türkiye'de kan ve soy üzerinden biyolojik ırkçı milliyetçiliğin kurucu ismi Rıza Nur olmuştur. Burada ırkçılık ve milliyetçiliğin Türkiye'de nasıl bir hikâyeye sahip olduğu konusuna girilmeyecektir. Türkiye'de ırkçılık etrafında bazı tartışmalar ortaya çıkmıştır. 1940'lı yıllarda bir grup akademisyen ve entelektüelin II. Dünya Savaşı ortamında önemli bir fikir tartışmasına girdikleri takip edilebilir. II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği'ne karşı Almanya'yı destekleyen Nihal Atsız, Nejdet Sançar, Reha Oğuz Türkkkan gibi Türkçüler, Turan idealine bağlı olarak Orta Asya'daki Türk devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarını istemişlerdir. Sol görüşlü bazı entelektüellerin yanında özellikle Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyeleri Niyazi Berkes, Behice Boran, Muzaffer Şerif Başoğlu, Pertev Naili Boratav ise Türkçüleri ırkçılık yapmakla itham etmişlerdir. Irkçılık, Türkiye'nin kendi tarihsel ve toplumsal gerçekliğinde Batı Avrupa ve ABD tecrübelerinden farklı değerlendirilmesi gereken bir meseledir. Bu tartışmanın da Soğuk Savaş arifesinde Türkiye'de sağ ve sol arası ilk entelektüel karşılaşma olduğu söylenebilir.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de ırkçılık etrafındaki tartışmalar, dönemin önemli kamuoyu oluşturma etkisine sahip dergileri üzerinden karşılıklı olarak devam etmiştir. Ankara Üniversitesinde Sosyoloji Kürsüsünde akademisyen olarak çalışan Behice Boran ve Niyazi Berkes ile Türkiye'den ayrıldıktan sonra sosyal psikoloji alanının dünyada en önemli isimleri arasında kabul edilen Muzaffer Şerif Başoğlu'nun bu tartışmalarda yazdıkları yazılarda W. E. B. Du Bois'in

çalışmalarına atıfta bulunmadıkları görülmektedir. 1943 yılında *Irk Psikolojisi* başlıklı müstakil bir kitap çalışması da yayınlanan Muzaffer Şerif Başoğlu (1943: 121), ırkçılığın hiçbir şekilde bilimsel olarak temellendirilemeyeceğini ve bir sosyal sapma olduğunu iddia etmiştir. Bu dönemde yapılan ırkçılık tartışmalarının II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında oluşan genel durum ve ideolojik farklılıklar bağlamında yine de entelektüel sınırlarda kalmış bir tartışma olduğu iddia edilebilir.

1939 ile 1948 yılları arasında Ankara Üniversitesinde sosyoloji akademisyenleri olarak çalışan Behice Boran ve Niyazi Berkes, 1930'lu yıllarda doktora için ABD'ye gönderilmişlerdir. Behice Boran, Michigan Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde doktora tezini 1938 yılında tamamlamıştır (Atılgan, 2007: 24). Niyazi Berkes, doktorasına Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde başlamış, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla tezini tamamlayamadan Türkiye'ye dönmüştür. Her iki sosyolog da 1939 yılında Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde yeni kurulan Felsefe Bölümünün Sosyoloji Kürsüsüne atanmışlardır. 1940'lı yıllarda Boran ve Berkes'in köyler üzerine yaptıkları ampirik çalışmalar, Türk sosyolojisinde Amerikan sosyolojisinin belirgin etkisinin başladığı öncü çalışmalardır (Alver, 2000: 69). Bu isimlerin çalışmalarında da W. E. B. Du Bois'e temas edilmemiştir. Hatta Behice Boran, Ankara'da öğretim üyesi olduğu son yılda Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümünün dergisi *American Journal of Sociology*'de yayınlanan "Sociology in Restrospect" (Yeniden Bakışla Sosyoloji) başlıklı makalesinde doğrudan sosyoloji tarihinin Kıta Avrupası ve Amerika'daki oluşumunun bir analizini yaparak mevcut durumunu ve geleceğini de değerlendirmiştir. Makalede Amerikan sosyolojisinin değerlendirildiği bölümde yine Du Bois'e ya da ABD için önemli bir konu olan ırkçılık meselesine temas edilmediği dikkat çeker (Boran, 1947: 315-320). Bir dönem etkisi ve Behice Boran'ın pozitivist ve makro sosyolojik bakış açısına sahip olması dolayısıyla aynı makalede Alman sosyolojisi bölümünde Georg Simmel'e de değinmediği dikkat çeker.

Türkiye'de ilerleyen yıllarda resmî ideolojinin hem etnik Türk milleti vurgusu hem de laiklik anlayışına bağlı olarak dışlama ve ötekileştirme siyaseti dolayısıyla Kürtlerin, Alevilerin ya da başörtülülerin ABD'deki siyahlar gibi kabul edilebileceklerine dair benzetmeler yapılmıştır. Burada iki toplum arasında tarihsel ve toplumsal gerçekliğin

kendine özgü farklarına bir kez daha vurgu yapmakta fayda vardır. Ancak Du Bois'in tespitlerine benzer dışlanma pratiklerine bağlı olarak iki bilinçlilik ve eşitsizlikler üretildiği düşünülebilir. Bu yaşananlar Türkiye'nin bir ulus devlet olarak kendi sınırları içindeki hareketliliğine bağlı yorumlanmak durumundadır. Ancak 2010'lu yıllardan itibaren Türkiye, Suriye başta olmak üzere Irak, İran, Afganistan, Ukrayna, Rusya, Türkî Cumhuriyetler ve Afrika'dan yoğun bir göç almaya başlamıştır. Kısa sürede ve yoğun bir şekilde başlayan bu göç hareketliliği, siyasi ve ekonomik gerilimlerle de ilişkisi kurularak göçmen karşıtlığına önemli bir temel oluşturmuştur. Bu değişim, Türkiye'nin kendi içinde yaşanan değişim ve hareketliliklerden pek çok özelliği dolayısıyla ayrılmaktadır. Dünyada oluşan uluslararası etkilerle göçün ürettiği yeni toplumsal gerçeklikte ırkçılık ve göçmen karşıtlığı yükselişe geçmiştir. Dolayısıyla Türkiye, göçmenlerle bir arada yaşama konusunda ciddi bir eşikte bulunmaktadır. Du Bois'in ve takipçilerinin sosyolojik çalışmalarına daha evvel Türkiye'deki sosyal bilimciler tarafından çok ihtiyaç duyulmamışsa da bundan sonra ihtiyaç duyulacağı bir bağlamın daha güçlü bir şekilde oluştuğu söylenebilir.

Sonuç

ABD'de Yale Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Elijah Anderson, 2022 yılında *Black in White Space* başlıklı bir kitap yayınladı (Anderson, 2022). Kendisi de siyah olan ve kent etnografisi alanında önemli çalışmalar yapan Anderson, bu kitaptaki etnografik araştırmasının bir bölümünü Philadelphia'da yapmış ve gündelik hayatta kendisinin de yaşadığı bireysel tecrübelerle atıfta bulunmuştur. Du Bois'in araştırmasının üzerinden 125 yıl sonra siyahların hâlâ çifte bilinçli olma ve pek çok bariyer ile karşılaşma halini pek çok veri üzerinden göstermiştir. ABD'de siyah sosyal bilimciler, Du Bois'in işaret ettiği problemlerin farklı biçimlerde çözülmüş görülmelerine rağmen eşitsizliklere kaynaklık eden ve problem halini devam ettirebilen yönlerini göstermeye devam etmektedirler. Özellikle Corona virüs pandemisi sırasında siyahların beyazlara göre çok daha fazla dezavantajlı durumda oldukları net bir şekilde verilerde kendisini göstermiştir. Du Bois'in *Philadelphia Negro* başlıklı araştırmasında belirlediği alt başlıklar üzerinden işaret ettiği eşitsizliklerin tamamı yeni biçimlerle devam etmektedir ve nicel göstergelere yansımaktadır.

Bu makalenin odaklandığı bir sosyolog olarak W. E. B. Du Bois'in sosyoloji tarihinde Max Weber, Emile Durkheim ya da Georg Simmel gibi güçlü bir kurucu isim olduğunu söylemek mümkün değildir. O, bu kurucu isimlerin çağdaşıdır ve Amerikan sosyolojisinin kurucu isimlerinden biri olmayı hak etmektedir. *Philadelphia Negro* başlıklı büyük çaplı saha araştırması, Amerikan sosyolojisinin temel karakteristik özelliklerine sahiptir. Ne var ki siyah aktivizminin entelektüel önderi haline gelmesi ve eşitsizliklere yaptığı vurgu dolayısıyla sosyalizme ve komünizme bağlanması, ABD'de "marjinalleşmiş" bir sosyolog ya da sosyal bilimci olarak dışlanmasına da vesile olmuştur. Aktivist yönünün sosyoloji akademisyeni olmasının çok daha önüne geçtiği inkâr edilemez. Hatta bu nedenle sosyolojik bakış ve düşünce derinliğine sahip olmasına rağmen daha çok kamuoyu oluşturma amacıyla propagandist metinler yazmıştır. Bu tercihlerinin onun sosyoloji tarihinde görmezden gelinmesine sebep olduğu açıktır. Diğer taraftan ABD'de siyahların yaşadığı eşitsizliğin tarihsel ve toplumsal yeniden üretimi, Du Bois'i kolay bir şekilde görmezden gelme eğiliminin yanlış olduğunu da göstermektedir. Yine dünyada yoğunlaşan göç hareketleri ve yükselen göçmen karşıtlığı karşısında Du Bois'in çalışmaları tarihsel kaynaklar olmayı sürdürmektedir.

W. E. B. Du Bois'in Türkiye'deki sosyal bilimciler tarafından da ihmal edildiği bir gerçektir. Bu ihmalin Türkiye'de toplumun değişimi ve sosyoloji tarihinin şekillenmesi açısından bazı karşılıkları söz konusudur. Türkiye'de Türk-Kürt, Sünni-Alevi, laik-dindar gibi ayrımlar dolayısıyla yaşanan toplumsal gerilimler, Du Bois'i akla getirmediyse de 2010'lu yıllar itibariyle başlayan ve devam eden uluslararası göçler, onun ve takipçilerinin çalışmalarını dikkate almayı daha fazla gerektirmektedir. Çünkü göçmen karşıtlığının bir yönü, -her ne kadar göçmen karşıtlarının çoğu inkâr etse bile- açıkça ırkçılığa dayanmaktadır. Azınlıkların, ikili bilinçlerle ikili dünyalarda yaşamaları, eşitsizliklerin daha da derinleşmesi, kamusal alanlarda zorbalık, öfke ve nefret temelli kitlesel linç olayları gibi riskler, gündem olmaya devam edecek gibi gözükmektedir. Dolayısıyla Du Bois'in sosyolojik analizleri, Türkiye'de sosyoloji ve diğer sosyal bilim alanlarında çalışanlar için gerçekliğe daha çok tekabül eden bir anlam bağlamı kazanmıştır.

Kaynakça

- Abbott, A. (2009). *Bölüm ve Disiplin*. S.G. Ihlamur-Öner (Çev.), İstanbul: Küre Yayınları.
- Alver, K. (2000). *Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri (Başlangıç Dönemi)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anderson, E. (2022). *Black in White Space: The Enduring Impact of Color in Everyday Life*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Atılğan, G. (2007). *Behice Boran: Siyasal ve Entelektüel Bir Biyografi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baçoğlu, M. Ş. (1943). *İrk Psikolojisi*. İstanbul: Üniversite Kitabevi.
- Bernasconi, R. (2000). *İrk Kavramını Kim İcat Etti?* Z. Direk vd. (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Boran, B. (1947). Sociology in Restrospect. *American Journal of Sociology*. 52(4), 312-320.
- Dennis, R. M. (2007). W.E.B. Du Bois. *The Blackwell Encyclopedia Of Sociology*. G. Ritzer (Ed.), (pp. 1244-1247) Singapore: Blackwell Publishing.
- Du Bois, W. E. B. (1933) Marxism and the Negro Problem. *The Crisis*. 40(5), 103-104.
- Du Bois W. E. B. (2007a). *The Philadelphia Negro: A Social Study*. Oxford: Oxford University Press.
- Du Bois, W. E. B. (2007b). *The Soul of Black Folks*. Oxford: Oxford University Press.
- Fortier, P. A. (1967). Gobineau and German Racism. *Comparative Literature*. 19(4), 341-350.
- Horne, G. (2010). *W.E.B. Du Bois: A Biography*. California: Greenwood Press.
- Hunter, M. A. (2015). W.E.B. Du Bois and Black Heterogeneity: How the *Philadelphia Negro* Shaped American Sociology. *The American Sociologist*. 46(2), 219-233.
- Itzigsohn, J., Brown, K. (2015). Sociology and The Theory of Double Consciousness: W. E. B. Du Bois's Phenomenology of Racialized Subjectivity. *Du Bois Review: Social Science Research on Race*. 12(2), 231-248.
- Lewis, D. L. (1993). *W.E.B. Du Bois: Biography of a Race (1868-1919)*. Ontario: Henry Holt Publishing.
- Sorokin, P. (1928). *Contemporary Sociological Theories*. New York: Harper and Brothers.
- Vidich, A. J., Lyman, S. M. (1985). *American Sociology: Worldly Rejections of Religion and Their Directions*.